

KAROLINA KOWALCZE-FRANIUK, *BILINGWIZM POLSKO-WŁOSKI I TOŻSAMOŚĆ KULTUROWA EMIGRACJI OKOŁOSOLIDARNOŚCIOWEJ WE WŁOSZECH*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2018, ss. 317

Monografia Karoliny Kowalcze-Franiuk nie jest jej pierwszą pracą dotyczącą bilingwizmu polsko-włoskiego. Na ten temat pisała bowiem pracę magisterską, której najlepsze fragmenty ukazały się drukiem pod tytułem *Bilingwizm w sytuacji komunikacyjnej wyrażania emocji. Studium przypadków dwujęzyczności polsko-włoskiej* w tomie *Nowa generacja w glottodydaktyce polonistycznej* pod red. W.T. Miodunki [2009, 49–84]. Na wstępie można zatem uznać, że autorka wraca w swej pracy doktorskiej do tematu bliskiego sobie, ale pokazuje i analizuje go ze znacznie szerszej perspektywy, dysponując bogatym materiałem badawczym oraz o wiele większym doświadczeniem naukowym wyniesionym z wieloletniej pracy na Uniwersytecie w Genui. Co więcej, jej praca na temat bilingwizmu polsko-włoskiego wyróżnia się na tle innych opracowań dotyczących bilingwizmu polsko-obcego, ponieważ sama autorka jest osobą dwujęzyczną, jest członkiem społeczności polskiej we Włoszech, co daje jej możliwość prowadzenia stałej obserwacji uczestniczącej zarówno poszczególnych polskich grup w tym kraju, jak też badanych osób dwujęzycznych. Z tego względu można oczekiwać, że jej praca, pisana z perspektywy wewnętrznej obserwatorki polskich społeczności postsolidarnościowych we Włoszech, przyniesie wiele nowych ustaleń, wzbogacających naszą wiedzę o bilingwizmie polsko-obcym na świecie.

Oczekiwania potwierdza już przy pierwszym kontakcie sama rozprawa, która jest bardzo obszerna, gdyż liczy 317 stron. Składa się ona z dwu części, z których pierwsza, zatytułowana *Założenia metodologiczne badań nad dwujęzycznością i nad tożsamością kulturową* [s. 17–93], liczy 7 rozdziałów różnej wielkości. Autorka przedstawia w nich najpierw założenia metodologiczne badań nad dwujęzycznością, podkreślając zmianę perspektywy badawczej oraz interdyscyplinarny charakter badań bilingwizmu. Potem przechodzi do ustaleń terminologicznych niezbędnych do prowadzenia badań bilingwizmu, rozważając m.in. dychotomie pojęciowe takie jak *język ojczysty – obcy*, *język pierwszy – drugi*, *język wyjściowy – docelowy* itd. oraz do przedstawienia typologii bilingwizmu wraz z kryteriami wyróżniania poszczególnych typów. Z kolei omawia język polski społeczności emigracyjnych we Włoszech, zwracając uwagę na status języków wchodzących w kontakt, opozycję między bilingwizmem a dyglosją, wreszcie ważne zagadnienie przeżywających renesans języków regionalnych w tym kraju (jest to zagad-

nienie ważne, gdyż można i należy je uznać za specyfikę włoskich problemów językowych).

Rozdział 4. został poświęcony ogólnej prezentacji zjawisk, będących rezultatem kontaktów dwu języków: przełączania kodów, mieszania kodów, czynników mających wpływ na oba te zjawiska, potem zjawiska interferencji wraz z ich klasyfikacją i warunkami występowania, wreszcie – zagadnienie oceny obu używanych przez bilingwistów języków z punktu widzenia jednojęzycznej normy językowej (polskiej i włoskiej). W rozdziale 5. autorka wprowadziła pojęcie tożsamości kulturowej, odwołując się do klasycznych prac Erika H. Eriksona, Abrahama Masłowa, Johna C. Turnera i Henri Tajfela oraz porównując na koniec ich stanowiska badawcze w tym względzie. Problematykę tożsamości rozwinęła K. Kowalcze-Franiuk w rozdziale 6. [s. 57–78], w którym, odwołując się do ujęć Antoniny Kłoskowskiej oraz Josiane Hammers i Michela Blanca, ograniczyła ją do tożsamości kulturowej, a potem omówiła czynniki wpływające na kształtowanie się tożsamości kulturowej osób dwujęzycznych (np. wiek, płeć, wygląd, rola społeczna i status społeczny; wyobrażenie każdego człowieka o samym sobie; stereotypy, uprzedzenia i opinie człowieka o innych z najbliższego otoczenia; mechanizmy afektywne; podstawowe wartości kulturowe; dziedzictwo kulturowe; motywacja opuszczenia kraju urodzenia; patriotyzm i ojczyzna). Przytaczam je tutaj, by podkreślić, że według autorki są to czynniki, które należy uwzględniać we wszelkich badaniach tożsamości kulturowej osób dwujęzycznych. Już na podstawie tej listy można stwierdzić, że żadna z dotychczas opublikowanych monografii bilingwizmu polsko-obcego nie analizowała tak dokładnie tożsamości kulturowej badanych osób oraz procesu jej kształtowania się.

Po przedstawieniu typów tożsamości kulturowej Johna W. Berry'ego, Davida L. Sama i Antoniny Kłoskowskiej autorka zakończyła część pierwszą, przedstawiając pięć hipotez badawczych, przyjętych po przeprowadzeniu badań pilotażowych. Do oceny prawdziwości tych hipotez autorka wróciła w zakończeniu pracy, wypowiadając się na temat ich prawdziwości w świetle przeprowadzonych badań [s. 294–298].

Jak zatem widać, początkowych 90 stron jest poświęconych podstawom teoretycznym badania dwu powiązanych ze sobą zjawisk, wyróżnionych już w tytule monografii: bilingwizmu polsko-obcego i tożsamości kulturowej osób dwujęzycznych. Oczywiście, przedstawione tu ustalenia zostaną zastosowane do badań bilingwizmu polsko-włoskiego, choć ten termin nie pojawił się w tytule części pierwszej. Moim zdaniem, nie jest to przypadek, ale chęć zwrócenia uwagi, że po niemal 20 latach badań bilingwizmu polsko-obcego trzeba spojrzeć na analizowane zjawiska po nowemu, biorąc pod uwagę wszystko to, co zostało w tym czasie zaproponowane przez badaczy polskich i obcych. W tym sensie omawianą pracę można by widzieć jako monografię otwierającą drugi etap badań bilingwizmu polsko-obcego.

Część druga monografii została zatytułowana *Być osobą dwujęzyczną polsko-włoską. Analiza bilingwizmu indywidualnego* [s. 81–298]. Na tę część składa się pięć rozdziałów różnej długości. Najdłuższym z nich jest rozdział 9. *Bilingwizm i tożsamość kulturowa Polonii włoskiej jako zjawiska grupowe ukazane na podstawie badań terenowych grupy respondentów*, liczący ponad 190 stron i podzielony na 5 podrozdziałów. Warto zwrócić uwagę, że w tytule części

drugiej autorka użyła sformułowania podkreślającego, że jej badania prowadzą do analizy *bilingwizmu indywidualnego*, podczas gdy w tytule rozdziału 9. zaznaczyła, że bilingwizm i tożsamość kulturowa zostały w nim potraktowane jako zjawiska grupowe. Wydaje się, że K. Kowalcze-Franiuk jest szczególnie wrażliwa na te dwa aspekty badań – indywidualny i grupowy, podkreślając kilkakrotnie, że jej badania mają charakter jakościowy, a nie ilościowy, i jakby nie dowierzając, że analiza kilkudziesięciu przypadków indywidualnych upoważnia ją do wypowiedzania się o całej społeczności polskiej we Włoszech. Ponieważ wraca do tego zagadnienia w zakończeniu swej pracy, ja także wróćę doń w zakończeniu recenzji.

Rozdział 8., rozpoczynający część drugą, został poświęcony prezentacji najpierw badanej grupy, potem metodologii zastosowanej do badań dwujęzyczności polsko-włoskiej i tożsamości kulturowej, wreszcie – podstawy materiałowej badań. Autorka prowadziła swe badania w dwu etapach: najpierw w latach 2005–2007, przygotowując pracę magisterską, potem w latach 2008–2013, już w ramach realizacji projektu badań doktorskich. Badaniami objęła ona 30 osób zaliczonych do pokolenia rodziców, które wyjeżdżając z Polski, liczyły 20–30 lat, oraz 17 osób z pokolenia dzieci małżeństw polsko-polskich lub polsko-włoskich. W sumie zatem badaniami autorka objęła 47 osób [s. 94]. Dobór informatorów z grupy rodziców został przedstawiony na tle historii emigracji z Polski do Włoch w II połowie XX w., w której autorka wyróżniła i przedstawiła trzy fale: grupę z lat 1956–1978 (badanych 7 kobiet), emigrantów z lat 1978–1989 (13 osób – czterech mężczyzn i 9 kobiet) oraz emigrantów z lat 1989–1990 (9 badanych osób). Musimy pamiętać, że np. w roku 1992 we Włoszech przebywało legalnie 21 221 emigrantów polskich i że stanowili oni zaledwie ok. 20% wszystkich Polaków przebywających w tym kraju, gdyż większość naszych rodaków przebywała tam nielegalnie [s. 89–104]. Wykaz osób objętych badaniami został zamieszczony w aneksie na s. 299–300, w którym podano też sposób pozyskiwania informacji oraz miejsca i daty prowadzenia wywiadów lub przekazywania ankiet. Na tej podstawie można wyrazić opinię, że przeprowadzone badania zostały dokładnie udokumentowane.

Bilingwizm polsko-włoski całej badanej grupy został przedstawiony przekrojowo w rozdziale 9., zatytułowanym *Bilingwizm i tożsamość kulturowa Polonii włoskiej jako zjawiska grupowe ukazane na podstawie badań terenowych grupy respondentów* [s. 109–198]. Rozpoczyna się on od omówienia pytań zadawanych respondentom podczas wywiadów. Potem autorka przechodzi do ukazania grupowego wymiaru dwujęzyczności badanej grupy, omawiając kolejno kompetencję językową i komunikacyjną respondentów, proces stawiania się osobą dwujęzyczną oraz stosunek badanych do regionalnych odmian języków polskiego i włoskiego. Potem stara się określić, od czego zależy wybór języka polskiego lub włoskiego w sytuacjach związanych z wyrażaniem emocji. To tu zwraca uwagę na różną siłę wyrażania emocji, cechującą każdy z języków. Autorka analizuje udział każdego z języków w wyrażaniu przez respondentów emocji negatywnych (przeklinanie, klótnia) i pozytywnych, a także w sytuacjach neutralnych lub pozornie neutralnych pod względem wyrażania emocji (modlitwa, mówienie do siebie samego [język myśli], język snów, wreszcie liczenie), przedstawiając opinie informatorów, poparte cytatami. To stosunkowo częste odwoływanie się do ze-

branego w trakcie wywiadów materiału służy dwom celom: najpierw ilustracji odpowiedzi na konkretne pytanie, ale także prezentacji polskiego języka mówionego respondentów. Dzięki temu cała druga część pracy jest bogata w przykłady wypowiedzi bilingwistów polsko-włoskich, wypowiadających się zwykle po polsku, ale także nierzadko przechodzących na włoski (fragmenty włoskie zostały przetłumaczone na polski), co pozwala czytelnikowi kontrolować zarówno sposób analizy materiału, jak i wyciągane z niego wnioski. W rezultacie trzeba się zgodzić z autorką, kiedy konstatuje, że przedstawiciele pokolenia rodziców liczą po polsku, w dodatku lubią liczenie w tym języku, choć to *dziwne, absurdalne, śmieszne* [s. 138–140]. Badani z pokolenia dzieci *liczą po włosku, bo jest to dla nich bardziej naturalne* [s. 139]. Przy tej okazji warto zauważyć, że w całej części drugiej autorka starannie przeciwstawia sobie oba badane pokolenia, co dodatkowo unaocznia czytelnikom, jak zmienia się w szczególach zakres używania obu języków w zależności od pokolenia.

Analiza zjawiska dwujęzyczności badanej grupy zajmuje początkową część rozdziału 9., gdyż w dalszej części autorka przeszła do omówienia tożsamości kulturowej osób dwujęzycznych [s. 140–198], od procesu kształtowania się tożsamości poczynając, a na czynnikach relewantnych dla procesu kształtowania się tożsamości kończąc. W trakcie omawiania procesu kształtowania się tożsamości K. Kowalcze-Franiuk uwzględniła klasyczne opracowanie Erika H. Eriksona obok czterech prac polskich: Lecha Witkowskiego, Antoniny Kłoskowskiej, Danuty Mostwin oraz Elżbiety Czykwin i Doroty Misiejuk. Warto zwrócić uwagę, że w odniesieniu do pokolenia rodziców autorka wyróżniła 9 czynników wpływających na jego tożsamość, podczas gdy w odniesieniu do pokolenia dzieci tylko 5 czynników. W wypadku rodziców na czele listy znajdują się motywy wyjazdu z Polski, poziom znajomości języka włoskiego i najbliższe otoczenie emigranta, a na czele listy dzieci – poziom znajomości języka polskiego, najbliższe otoczenie dziecka w Polsce i we Włoszech, a potem polscy dziadkowie i rodzice.

Rozdział ten jest bardzo interesujący, gdyż przynosi zarys odpowiedzi na pytanie, jak wygląda bilingwizm polsko-włoski w odniesieniu do grupy, którą stanowi Polonia włoska. Charakteryzując go jako zjawisko grupowe, autorka podchodzi doń z wielką ostrożnością, świadoma, że wykorzystuje tu materiały od 47 informatorów indywidualnych. Dlatego zapewne podejmuje raczej problemy ogólne, np. ocenę kompetencji językowej i komunikacyjnej respondentów w obu językach czy proces stawiania się osobą dwujęzyczną, przebiegający inaczej u kobiet i u mężczyzn, jak też u rodziców i ich dzieci. Pod względem kompetencji językowej w języku włoskim autorka podzieliła badanych na dwie grupy: do pierwszej należą ci, których kompetencja w tym języku

jest bardzo zbliżona lub równa kompetencji rodzimych użytkowników tego języka. Osoby te zazwyczaj mają wykształcenie wyższe, a język włoski jest im niezbędny w pracy zawodowej, która uznawana jest za prestiżową. Spośród badanych są to tłumacze, nauczyciele, prawnicy, lekarze oraz pracownicy różnych instytucji publicznych [s. 118].

W grupie drugiej znaleźli się ci, którzy znają język włoski dobrze, przy czym chodzi tu raczej o ich kompetencje komunikacyjną, a nie językową.

Osoby te oceniają swoją znajomość języka włoskiego jako dobrą, ponieważ umożliwia im ona satysfakcjonującą komunikację w sytuacjach życia codziennego oraz swobodne kontakty w rodzinie, w pracy czy w gronie towarzyskim [s. 118].

Część drugą rozprawy zamyka rozdział 12., zatytułowany *Od badania tekstu do badania kodu – typy zachowań językowych w idiolektach bilingwistów polsko-włoskich* [s. 261–291]. Autorka rozpoczyna go od przedstawienia osoby bilingwalnej jako nadawcy mowy dwujęzycznej, nawiązując do prac Bronisławy Ligary, badającej dwujęzyczność twórców literatury polskiej.¹ K. Kowalcze-Franiuk wykorzystuje ramę teoretyczno-metodologiczną tych badań, na którą składa się pojęcie mowy dwujęzycznej, pojęcie bycia osobą dwujęzyczną, mowa dwujęzyczna oraz wykładniki transkodowe. Dalej autorka analizuje mowę dwujęzyczną badanych członków Polonii włoskiej, a w szczególności takie zjawiska jak przełączanie i z/mieszanie kodów, zaobserwowane interferencje: ortograficzne, fonetyczne, gramatyczne, składniowe i leksykalne, a także wykładniki transkodowe. Mimo że autorka przestrzega przed takim traktowaniem tego rozdziału [s. 291], mógłby on być uważany za drugą część opisu bilingwizmu polsko-włoskiego jako zjawiska grupowego. Wtedy pierwsza część rozdziału 9. [9.1.–9.2.] stanowiłaby jego opis w płaszczyznach kompetencji językowej i komunikacyjnej oraz aktów mowy, natomiast rozdział 12. – opis zebranych przykładów mowy dwujęzycznej na płaszczyźnie kodu językowego.

W rozdziale 10., zatytułowanym *Osoba dwujęzyczna jako centrum badań bilingwizmu indywidualnego: studia wybranych przypadków szczegółowych* [s. 199–249], mamy do czynienia z klasycznymi studiami pięciu przypadków, które – w wypadku generacji rodziców – ilustrują różne *postawy tożsamościowe*, uznane przez autorkę za typowe: przede wszystkim tożsamość dwukulturową polsko-włoską, potem dwa przypadki tożsamości jednokulturowej – najpierw polskiej, później włoskiej, wreszcie przypadek tożsamości anomicznej – ani polskiej, ani włoskiej, a na koniec – przypadek tożsamości ponadnarodowej. Mówię tu o klasycznych studiach przypadków, gdyż są one starannie udokumentowane. Studia składają się zwykle z pokazania sumy doświadczeń emigracyjnych danej osoby, omówienia i analizy procesu stawania się osobą dwujęzyczną polsko-włoską, wreszcie z historii kształtowania się jej tożsamości kulturowej. W rezultacie każde studium liczy od 6 do 8 stron.

Przechodząc do omówienia pokolenia dzieci, które ma problemy z określeniem swej tożsamości, autorka zrezygnowała z przypisywania poszczególnym osobom określonych typów tożsamości, uzasadniając to tak:

Dla wielu respondentów dziecięcych sam moment badania był pierwszą świadomą konfrontacją z problemem własnej tożsamości w ogóle, a tym samym również z problemem tożsamości w jej wymiarze kulturowym. Niejednokrotnie moment wywiadu stanowił pierwszą okazję do zadania sobie pytania „Kim jestem?” oraz do próby samodzielnego odpowiedzenia na nie w sposób przekonujący [s. 234].

---

¹ B. Ligara, *Badania bilingwizmu (i wielojęzyczności) wybitnych nosicieli języka w przestrzeni języka polskiego: nowa subdomena historii języka?* [w:] M. Pastuch, M. Siuciak (red.), *Historia języka w XXI wieku. Stan i perspektywy*, Katowice 2018, s. 98–108.

Przedstawiając problemy ogólne z określeniem tożsamości kulturowej pokolenia dzieci, autorka postanowiła przeanalizować dynamikę zmian postaw tożsamościowych osoby R.F., należącej do tego pokolenia. Osoba ta została dobrze dobrana, gdyż wypowiada się szczerze i obszernie na temat przemian swej tożsamości, poczynając od stwierdzenia „Jestem Polakiem!” (etap 1.) przez „Czuję się mniej Polakiem niż kiedyś, ale nie czuję się Włochem” (etap 2.) do „Jestem bardziej Włochem niż Polakiem” (etap 3.). Czytelnik nie wątpi, że zarówno ta osoba, jak i inne z generacji dzieci znajdowały się na etapie tożsamości mieszanej polsko-włoskiej, z tym że tożsamość każdej z nich znajdowała się zapewne w innym punkcie na linii ciągłej między dwoma punktami granicznymi: **Polak** i **Włoch**. Ponieważ z osobą R.F. autorka rozmawiała często w ciągu kilku lat, mogła dzięki temu bardzo dobrze pokazać proces przemian tożsamościowych osób młodych (do 30. roku życia), wyróżniając wspomniane trzy etapy. Chciałbym dodać, że fragment pracy poświęcony dynamice przemian postawy tożsamościowej osoby R.F. uważam za jeden z najlepszych w całej literaturze polskiej poświęconej bilingwizmowi.

Rozdział 11. jest krótki, gdyż zawiera tylko jedno studium przypadku zbliżone do tych zawartych w rozdziale 10. Różni się ono jednak od pozostałych, gdyż jest poświęcone dwujęzyczności jako narzędziu samorealizacji. Jego bohaterka, osoba A.L., stanowi przykład samorealizacji dzięki nauczeniu się języka włoskiego, a potem wyjazdowi do Włoch, zdobyciu tam upragnionego wykształcenia i wysokiej pozycji zawodowej. Jeśli dodam, że osobą tą jest kobieta niewidoma od urodzenia, przed którą wiele możliwości samorealizacji było w Polsce zamkniętych, będę musiał stwierdzić, że jest to jeden najbardziej niezwykłych przypadków samorealizacji człowieka, na który udało mi się trafić w całej literaturze humanistycznej. Jest to równocześnie przypadek najbardziej przekonujący do stwierdzenia, że każdy poznany język poszerza możliwości samorealizacji człowieka. Z lektury wcześniejszych studiów wiemy, że także dla innych osób poznanie języka włoskiego oznaczało dodatkowe możliwości samorealizacji, jednakże w porównaniu z osobą A.L. były one o wiele mniejsze w skali i mniej spektakularne. Dlatego warto było wyeksponować ten przypadek, umieszczając go w osobnym rozdziale, dzięki czemu nabrał on dodatkowego znaczenia oraz blasku.

Rozdział 12. zamyka zakończenie, którego końcowy fragment odnosi się do całej pracy. Autorka podkreśla w nim, że na zebrane w wywiadach teksty można spojrzeć *nie jak na sumę idiolektów wybranych bilingwistów polsko-włoskich*, co uczyniła ona w rozdziale 12.,

ale na dający się zaobserwować w mowie tej grupy osób system językowy odzwierciedlający oddziaływanie języka włoskiego na polszczyznę emigrantów polskich we Włoszech. Analizowane wypowiedzi badanych osób reprezentowałyby wówczas „włoską odmianę kontaktową języka polonijnego” (...) Ponieważ jednak zagadnienie to (...) wymaga przeprowadzenia badań ilościowych na większej liczbie osób, otwiera ono jeszcze inną perspektywę badań, które z pewnością warto prowadzić (...) [s. 291].

W ten sposób autorka uzasadniła swój punkt widzenia, że zebrany materiał językowy upoważnia ją raczej do analizowania bilingwizmu polsko-włoskiego jako zjawiska indywidualnego, a nie grupowego. Ponieważ jednak jej monografia na-

wiązuje do innych prac tego typu, publikowanych po roku 2003, możemy ocenić zebrany materiał językowy porównawczo, zestawiając dane z różnych publikacji. I tak w monografii W.T. Miodunki wykorzystano materiał z 226 ankiet i nagrań 76 osób;² praca K. Wróblewskiej-Pawlak przedstawiała nagrania z badań podłużnych prowadzonych na 20 osobach;³ w opracowaniu M. Głuszkowskiego autor wykorzystał obserwację 128 osób, w tym nagrania 78 osób;⁴ M. Błasiak zgromadziła materiał językowy ze 128 ankiet i nagrań 6 osób,⁵ a M. Guillermo-Sajdak zebrała 100 ankiet i nagrania 62 osób.⁶ Ogólnie można powiedzieć, że wymienieni autorzy opisywali bilingwizm grupowy, korzystając głównie z materiałów ankietowych, które pozwalają na wykrycie pewnych prawidłowości ogólnych, ale nie dostarczają materiału do analizowania zjawisk szczegółowych. W swych badaniach K. Kowalcze-Franiuk wykorzystała nagrania 30 osób z generacji rodziców oraz 17 osób z generacji dzieci, co upoważniało ją do analizowania ich bilingwizmu indywidualnego, ale także pozwalało na ukazanie tendencji ogólnych związanych z bilingwizmem grupowym Polonii włoskiej. Warto podkreślić, że autorka, należąca do społeczności polskiej we Włoszech, w ciągu 8 lat (2005–2013) dysponowała nielimitowanym czasem do prowadzenia obserwacji uczestniczącej zarówno całej zbiorowości, jak i pojedynczych jej członków. Tymczasem żaden z wymienionych wcześniej autorów nie miał takiej możliwości, gdyż wszyscy prowadzili badania poza krajem lub miejscem zamieszkania. Prowadząc badania Polonii brazylijskiej, ja np. pracowałem i studiowałem na uniwersytecie w Kurytybie przez jeden semestr, co dawało mi szansę obserwacji grupy polonijnej w tym mieście. Natomiast badania zbiorowości mieszkających w trzech stanach (Parana, Santa Catarina i Rio Grande do Sul) prowadziłem podczas wyjazdów weekendowych do zaprzyjaźnionych księży lub rodzin byłych studentów. Te wyjazdy były planowane i przygotowywane, co nie wykluczało jednak zdarzeń przypadkowych. Moje ograniczone czasowo badania różnią się więc od tych prowadzonych przez autorkę we Włoszech: ona potwierdzała (lub nie) podczas badań swe wcześniejsze obserwacje, podczas gdy ja odkrywałem każdą z odwiedzanych zbiorowości, nie mając szans dalszego ich poznawania. To dlatego uważam, że jej badania są pogłębione o lata obserwacji uczestniczącej Polonii włoskiej i na tym także polega ich wyjątkowa wartość.

² W.T. Miodunka, *Bilingwizm polsko-portugalski w Brazylii*, Kraków 2003, s. 135–137.

³ K. Wróblewska-Pawlak, *Język – tożsamość – imigracja. O strategiach adaptacyjnych Polaków zamieszkałych we Francji w latach osiemdziesiątych XX wieku*, Warszawa 2004, s. 181–189. Na s. 182–183 autorka zestawia dane na temat wielkości próby w badaniach dwujęzyczności, tożsamości i akulturacji prowadzonych przez autorów polskich i obcych.

⁴ M. Głuszkowski, *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego*, Toruń 2011, s. 61–67.

⁵ M. Błasiak, *Dwujęzyczność i ponglish. Zjawiska językowo-kulturowe polskiej emigracji w Wielkiej Brytanii*, Kraków 2011, s. 63–70.

⁶ M. Guillermo-Sajdak, *Bilingwizm polsko-hiszpański w Argentynie. Drogi akulturacji polskich emigrantów w Buenos Aires, Córdoba, Santa Fé oraz Misiones*, Warszawa 2015, s. 128–131.

Ciekawe, że autorka nie poświęca wiele uwagi wcześniejszym badaniom dwujęzyczności polsko-obcej i włosko-obcej, choć literaturę dotyczącą tego zagadnienia zna bardzo dobrze i sprawnie się nią posługuje, snując swe rozważania naukowe. Tylko na s. 11 wspomina, że bilingwizm polsko-włoski był rzadko badany, ale potem w trakcie omawiania prac na temat polszczyzny we Włoszech nie wraca do tego zagadnienia i nie podkreśla, że jej praca jest pierwszym monograficznym opracowaniem dwujęzyczności polsko-włoskiej, co stanowi o jej znaczeniu. To stwierdzenie nie zmieni się zbyt, jeśli spojrzymy na nie z punktu widzenia bilingwizmu włosko-obcego; trzeba będzie tylko dodać, że włoska tradycja tych badań jest starsza i bogatsza od polskiej, a w światowych badaniach bilingwizmu znane i cenione są prace takich włoskich uczonych jak Renzo Titone czy Camilla Bettoni. Chodzi mi tu o zauważenie ponadnarodowego znaczenia tej pracy, co podkreślają jej streszczenia w językach angielskim i włoskim, które znajdują się w książce, choć są stanowczo za krótkie.

Jak już wspominałem, monografia Karoliny Kowalcze-Franiuk otwiera drugi etap badań bilingwizmu polsko-obcego. O jej specjalnej pozycji decyduje kilka faktów. Jest to pierwsza praca, w której osiągnięcia badań bilingwizmu polskich pisarzy i poetów, prowadzone od lat przez B. Ligarę, zostały włączone do badań bilingwizmu polsko-włoskiego. Jest to również pierwsza monografia, w której zjawiska dwujęzyczności i tożsamości kulturowej zostały potraktowane jako równorzędne i wzajemnie powiązane, a autorka wykazała, w jaki sposób znajomość i stosunek do każdego z języków wpływa na kształtowanie się konkretnego typu tożsamości. Jest to także ważna, podstawowa wręcz praca dla badań kontaktów językowych i kulturowych polsko-włoskich, które nie cieszyły się wielkim zainteresowaniem, mimo ich ogromnego znaczenia w całych tysiącletnich dziejach kultury polskiej, jak na to zwraca uwagę znakomita praca Stanisława Widłaka *Italia e Polonia. Popoli e Lingue in Contatto* [2006; 2010].

Władysław T. Miodunka
(Uniwersytet Jagielloński, Kraków,
e-mail: w.miodunka@uj.edu.pl)